

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ГЮБРІС І ВЛАДА: ПОРОЧНЕ КОЛО

У статті висловлюється теза про те, що надмірне прагнення людини до влади є одним з проявів гюбрису. Водночас історико-антропологічна фактографія свідчить, що влада також провокує розвиток гюбрістичного світовідношення. Проаналізовано соціологічні, психопатологічні, філософські праці, в яких розглядається природа прагнення людини до влади і вплив влади на людину. Робиться висновок про те, що потрібен пошук стратегій обмеження гюбрису особистостей, що отримують владні повноваження.

Ключові слова: гюбрис, гібріс-синдром, гюбрістичність, гюбрістичне світовідношення, прагнення до влади, «сп'яніння владою», аномія.

Останнім часом слово «гюбрис» (запозичене з давньогрецької культури, у якій воно використовувалося для позначення намагання людей змагатися із богами) все частіше вживається у контексті аналізу поведінки політиків, фінансистів та інших осіб, які належать до владних кіл. Особливо популярним є слово «гюбрис» на Заході – його можна зустріти, наприклад, у журналістських публікаціях щодо поведінки президента США Б. Обами [1], міністра фінансів Канади Д. Флаєрти [2] та ін. Однак як пише М. Баттон, «сучасні автори рідко виправдано використовують цей термін, так само як у повній мірі не усвідомлюють, говорячи про гюбрис з етичної чи з політичної точки зору, міру небезпеки, яку гюбрис становить для демократичних суспільств» [3]. Таким чином, існує протиріччя між зростаючою частотою вживання слова «гюбрис» у контексті критики можновладців і недостатньо чітким розумінням поняття «гюбрис» як самими авторами, так і їхньою аудиторією. У більшості контекстів слово «гюбрис» вживається метафорично, але у той же час у середовищі науковців робляться спроби визначити гюбрис як психопатологічний синдром із характерними для нього симптомами (зокрема, у Великобританії).

Феноменові влади у культурно-антропологічному вимірі (у якому ми розглядаємо й гюбрис) присвячено праці філософів, психопатологів, соціологів тощо. Так, сутність та джерела влади досліджували Т. Гоббс, Д. Локк, Н. Макіавеллі, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Ніцше, а пізніше – М. Вебер, Б. Рассел, Г. Лассуелл та ін. Психологічні та психопатологічні аспекти влади висвітлені у працях А. Адлера, А. Конфісахор, Є. Шестопаля та ін. Влада як одна з сфер прояву гюбрису розглядається у працях Д. Оуена, П. Гаррарда, Т. Коуена, М. Баттона та ін.

На нашу думку, поняття «гюбріс», яке застосовується до політиків та інших осіб, наділених владою, потребує більш чіткого визначення наступних моментів:

- що таке гюбріс у контексті влади;
- яким чином пов'язані гюбріс і влада.

Аналіз досліджень людської особистості у контексті влади дозволяє виокремити два типи зв'язку гюбрісу (як специфічного типу світовідношення) та влади. Перший зв'язок гюбрісу і влади полягає у тому, що влада не є однаково привабливою для усіх людей – найбільш до неї прагнуть особистості певного психологічного типу, які ми умовно віднесемо до гюбрістичних. Інший тип зв'язку полягає у тому, що влада є чинником, який провокує гюбріс. Такий погляд відображено у словосполученнях «сп'яніння владою», «інтоксикація владою» та інших подібних. Аналіз філософських, соціологічних та психопатологічних досліджень прагнення до влади дозволяє зробити висновок, що обидва типи зв'язку не виключають, а навпаки – доповнюють один одного. Наше завдання – з філософських позицій інтегрувати здобутки цих галузей знання.

Британський філософ Б. Рассел (1872–1970) вважав, що «кожна людина з самого початку наділена двома пов'язаними, але не тотожними пристрастями – прагненням до влади і слави. Обидві пристрасті ненаситні і нескінченні» [6].

Соціологічні шляхи дослідження гюбрістичних деформацій «людини при владі» окреслені Р. Мертоном (1910–2003 рр.) у його теорії аномічних девіацій. Згідно з цією теорією, девіантна поведінка індивіда пов'язана із неможливістю досягнення ним проголошених соціумом цінностей дозволеними (цим самим соціумом) способами. На думку Р. Мертона, для сучасного капіталістичного суспільства характерним є переважання інтересу до технологічних і соціальних засобів досягнення таких цілей, як матеріальне благополуччя, над інтересом до інституційних засобів. Часто індивід обирає такі альтернативні способи пристосування до існуючих умов у суспільстві або групі: підпорядкування, оновлення, ритуалізм (ритуалістична прихильність до інституційно запропонованої поведінки, що приймає характер одержимості), ретретизм і заколот. Поведінка людини, що отримала владу, може мати риси цих способів, особливо оновлення, що може виражатися не тільки у злочинності нижчих соціально-економічних класів, але й у «білокомірцевій» злочинності.

З іншого боку, влада здатна «спокушати», «розбещувати», «п'янити» людину, що було помічено достатньо давно. Пиха й несправедливість правителів засуджувалися мислителями ще у стародавні часи, а у античній драмі гюбріс правителя завжди карається, що становить основу давньогрецької трагедії. Небезпека влади для особистості відмічалась і пізніше. Наприклад, Б. Рассел говорив: «влада розбещує, тому що задоволення від володіння владою зростає разом із досвідом влади. Візьмемо приклад Кромвеля. Не маю сумніву, що Кромвель прийшов у політику,

маючи похвальні наміри, бажаючи зробити певні, на його думку, дуже важливі для країни речі. Але після деякого часу, що він перебував при владі, він став бажати тільки влади» [6].

Австрійський психолог і психіатр А. Адлер вважав, що прагнення до влади – це паталогічна форма реалізації природного для людини «тяжіння до досконалості», що базується на помилковому наслідуванні «безконтрольній природі, коли досконалість одного досягається шляхом жорстокого панування над більш слабким» [4]. Такий шлях «самовдосконалення» обирають ті, хто не може реалізуватися іншим чином: «Величезна кількість важковиховуваних дітей, невротиків, божевільних, алкоголіків, кокаїністів, морфіністів, кримінальних злочинців і самогубців являють собою, зрештою, подібну картину: боротьба за особисту владу чи невіра у можливість досягти цього за допомогою загальнокорисної діяльності» [4]. Тобто А. Адлер розглядає прагнення до влади як специфічний компенсаторний механізм у психічній діяльності людини, що утворюється за умов незадовільних стосунків індивіда із соціокультурним оточенням.

Доктор медичної психології В. Гульдман (Російська Федерація) зазначає: «Само по собі виражене прагнення до влади можна віднести до психопатичної симптоматики. (...) Дуже цікаво для фахівців зрозуміти мотивацію акторів, спортсменів, режисерів, співаків, які стають депутатами Державної думи». Він згадує поняття «відносне слабоумство», запропоноване видатним швейцарським психіатром О. Бльойлером, автором теорії шизофренії, який називав таким чином вищезгадані життєві колізії. «Це означає, що людина береться за завдання, з якими не може впоратися. Це завжди неминуче веде до катастрофічних життєвих сценаріїв», – додає В. Гульдман [5].

В. Гульдман відмічає: «Альтруїзм, емпатія, вміння радіти життю – все це атрофується у людини, яка підпорядковує своє життя боротьбі за владу. Звичайно, важливі початкові передумови, схильність до психічних відхилень. (...) Взагалі, психіатри відзначають своєрідну патологію у людей, які надовго затримуються у владі» [5].

Відомий радянський і російський драматург В. Розов також засуджує «сп'яніння владою»: «Чому п'яна людина робить незрозумілі вчинки? А сп'яніння владою – найсильніше сп'яніння. Звідси і неадекватні здоровому глуздові вчинки. Причому йде це знизу доверху: якийсь маленький-премаленький начальничок вже любить проявляти свою владу. Ви це, напевно, помічали. А великий показує себе по-крупному...» [7].

Говорячи про владу як один з факторів гюбрісу, варто звернутися до концепції гібріс-синдрому, розробленої невропатологом і колишнім міністром закордонних справ Великобританії Д. Оуеном. Результатом його тривалих спостережень стала книга «Історія хвороби. Недуги світових лідерів останнього століття» [8], що викликала чималий резонанс як на Заході, так і у нас – про це свідчить велика кількість публікацій із посиланням на згадану працю. Під гібріс-синдромом Д. Оуен розуміє зайву

самовпевненість урядовців, яка змушує їх здійснювати неадекватні вчинки. Людина, наділена владою, може почати вірити у те, що ця влада має мало не божественне походження, а тому будь-яка критика перестає сприйматися нею. Це часто призводить до помилок, часто вельми трагічних. Термін «гібрис-синдром» поки що не отримав офіційного медичного статусу, хоча Д. Оуен доклав чимало зусиль для привернення до нього уваги фахівців. Так, медичне видання «Журнал Королівського медичного товариства» (Journal of the Royal Society of Medicine) опублікував у 2006 р. його статтю «Гюбрис і немезіс в голів урядів». Далі послідувала стаття «Гібрис-синдром» (2007 р.) і книга «У хворобі і у влади» (2008 р.), ґрунтуючись на яких Д. Оуен прочитав лекції в Королівському медичному товаристві, Королівському коледжі психіатрів та Асоціації британських неврологів [9]. До числа політиків, уражених «гібрис-синдромом», Д. Оуен відніс, зокрема, Л. Джорджа, М. Тетчер, Д. Буша, Т. Блера. У його книзі та статтях аналізуються конкретні факти біографій цих людей, які, на думку автора, можливо трактувати саме як прояви гібрис-синдрому. Крім того, Д. Оуен очолив створену у 2011 р. організацію Daedalus Trust [10], яка сприяє визнанню небезпек «інтоксикації владою», заохочує науковців та бізнес-спільноти для обговорення і фінансування досліджень її причин та проявів, а також профілактики цього явища.

Крім прагнення закріпити поняття «гібрис-синдром» у статусі офіційного медичного терміну, новим у підході Д. Оуена, на нашу думку, є вживання для позначення визначеного ним синдрому давньогрецького слова «гюбрис» («гібрис»). Автор апелює до давньогрецького епосу, персонажи якого, перебуваючи у «ате» (засліпленні), проявляли себе як гюбрістичні особи, але згодом завжди розплачувалися за вияви гюбріальності ганьбою або/та смертю. Причому така космічна та/або соціокультурна реакція на гюбрис, яка мала назву «немезіс», вважалася давніми греками проявом вищої справедливості. Таким чином, Д. Оуен одночасно вказує як на характер прояву владно-гюбрістичного синдрому (неадекватно висока самооцінка політика, його надмірна самовпевненість, невротичність тощо), так і на неминучі наслідки діяльності враженої цим синдромом людини (професійні невдачі, поразки, невдоволення народу).

Однак професійний ризик згубної деформації особистості, яка отримала надмірну владу, відмічався й досліджувався психопатологами ще до Д. Оуена. Для позначення наслідків цього ризику використовувалися різні терміни. Наприклад, варто згадати «сп'яніння владою» – термін, що використовувався А. Адлером. Важливим у дослідженнях цього науковця є те, що, на його думку, розбещення владою може вразити не тільки окрему особистість, а й людську масу: «Було б грубою помилкою розглядати сп'яніння владою тільки як явище індивідуальної психіки. Маса також керується подібними цілями, і їх дія є ще більш руйнівною, оскільки почуття особистої відповідальності в масі суттєво послаблене» [4]. Історія має багато прикладів, коли маса, отримавши владу, вдається до безглузвих, жорстоких

та небезпечних (у тому числі для неї самої) дій, а у сучасному масовому суспільстві таких прикладів стає дедалі більше.

Сьогодні відбувається пошук маркерів, за якими можна було б діагностувати гюбрис політиків. Приміром, П. Гаррард, що очолював дослідницьку групу з неврології у університеті Сент-Джордж у Лондоні, пише про те, що, взявши за приклад дослідження проявів хвороби Альцгеймера як змін у мовленні людини, він аналогічним чином спробував виявити мовленнєві маркери «гібрис-синдрому». Науковець дослідив записи промов прем'єр-міністрів Великої Британії Т. Блера і М. Тетчер (які, за визначенням Д. Оуена, страждали гібрис-синдромом), відібрані через рівні проміжки часу протягом їх перебування на посаді. У якості контрольних були використані промови Д. Мейджора, який, за Д. Оуеном, не страждав гібрис-синдромом. У якості кандидатів у маркери гібрис-синдрому було використане зростання частоти вживання займенника «я» замість «ми» у промовах Т. Блера і М. Тетчер у ті періоди, коли вони «переживали особливий успіх або популярність». Словами-сигналами стали також слова «звичайно» і «бесумнівно». «Ми інтерпретувати останні як ті, що потенційно вказують на «занепокоєння, безрозсудність та імпульсивність», які Оуен і Девідсон визначили у якості одного з унікальних діагностичних критеріїв гібрис-синдрому» [11].

У цьому контексті варто звернутися до концепції влади як наркотика. С. К. Бондирева і Д. В. Колесов у монографії «Наркотизм» [12] пишуть про гедоністичний мотив влади, аналогічний гедоністичному мотивові вживання наркотиків: «очевидно, що влада – для «тих, хто розуміється на ній», для «тих, хто знаходить у ній смак», є чимось більш приємним, ніж що-небудь ще у житті», – пишуть автори. Гедоністична залежність від влади, на думку авторів, проявляється у таких явищах, як «зачарованість владою», «чипляння за владу», «жадоба влади», які демонструють основні ознаки влади як наркогенного явища:

- тяжіння (залежність, неможливість відмовитися);
- задоволення у моменти володіння і прагнення до постійного володіння;
- домінування потреби бути у владі у потребоно-мотиваційній сфері індивіда.

Ми вважаємо, що як компоненти світовідношення людини, що обумовлюють її прагнення до влади, так і зміни, що відбуваються у її світовідношенні під впливом влади, можна вважати гюбрисістичними. Адже вони цілком вписуються у те розуміння поняття «гюбрис», що існує сьогодні – «крайня форма звеличення будь-якої особи, соціальної групи, народу; те ж, що культ особистості» [13].

Таким чином, влада є, з одного боку, сферою, у якій людина намагається реалізувати свої гюбрисістичні прагнення, а з іншого боку – її латентний або явний гюбрис отримує умови для свого «пробудження» і зростання. Тому, за відсутності механізмів обмеження гюбрису, влада

становить небезпеку для особистості, що її отримала, а також для соціуму, який керується цією владою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kass J. Hubris has a way of ruining grand designs [Електронний ресурс] / John Kass – Режим доступу: http://articles.chicagotribune.com/2013-11-17/news/ct-met-kass-1117-20131117_1_obamacare-website-oceans-health-care-plan.
2. Gunn F. How political hubris turned Jim Flaherty into the point man for fiscal folly: Hume [Електронний ресурс] / Frank Gunn – Режим доступу: http://www.thestar.com/news/gta/2013/09/27/how_political_hubris_turned_flaherty_into_the_point_man_for_fiscal_folly_hume.html.
3. Button M. "Hubris Breeds the Tyrant": The Anti-Politics of Hubris from Thebes to Abu Ghraib [Електронний ресурс] / Mark E. Button – Режим доступу: <http://lch.sagepub.com/content/8/2/305.abstract>.
4. Адлер. А. Мотив власти [Електронний ресурс] / А. Адлер – Режим доступу: http://flogiston.ru/library/adler_vlast.
5. Мишина И. Во власти диагноза [Електронний ресурс] / Ирина Мишина – Режим доступу: http://versia.ru/articles/2011/dec/26/vo_vlasti_diagnoza.
6. Рассел Б. Власть. Интервью с Вудро Уайеттом (1959 г.) [Електронний ресурс] / Бертран Рассел – Режим доступу: http://antimilitary.narod.ru/antology/russel/russel_interv59.htm.
7. Каргашин С. Виктор Розов: "Самое сильное опьянение — опьянение властью..." [Електронний ресурс] Сергей Каргашин – Режим доступу: <http://www.pravda.ru/culture/18-10-1999/900030-0/>.
8. Оуэн Д. История болезни. Недуги мировых лидеров последнего столетия / Дэвид Оуэн. – СПб.: "Амфора", 2011. – 640 с.
9. Lord David Owen. The Official Website [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lorddavidowen.co.uk/hubris-syndrome/>.
10. Daedalus Trust [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.daedalustrust.org.uk/about-us/people/>.
11. Garrard P. Dangerous link between power and hubris in politics [Електронний ресурс] / Peter Garrard – Режим доступу: <http://theconversation.com/dangerous-link-between-power-and-hubris-in-politics-20169>.
12. Бондырева С. Наркотизм. Природа и преодоление: учеб. пособие / С. К. Бондырева, Д. В. Колесов. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: МОДЕК, 2006. – 432 с.
13. Толковый словарь обществоведческих терминов – Н. Е. Яценко. 1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.slovarnik.ru/html_tsot/g/gibris.html.

РЕЗЮМЕ

В. Сурков. Гюбрис и власть: порочный круг.

В статье высказывается тезис о том, что чрезмерное стремление человека к власти является одним из проявлений гюбриса. Одновременно историко-антропологическая фактография свидетельствует о том, что власть также провоцирует развитие гюбристического мироотношения. В статье проанализированы социологические, психопатологические, философские труды, в которых рассматривается природа стремление человека к власти и влияние власти на человека. Делается вывод о том, что нужен поиск стратегий ограничения гюбриса личностей, получающих властные полномочия.

Ключевые слова: гюбрис, гюбрис-синдром, гюбристичность, гюбристическое мироотношение, стремление к власти, «опьянение властью», аномия

SUMMARY

V. Surkov Hubris and power: a vicious cycle.

The article suggests the idea that excessive human desire for power is one of the manifestations of hubris. At the same time historical and anthropological factography indicates that power also provokes hubristic attitude to the world. The article analyzes the sociological, psychiatric, philosophical writings, which examines the nature of the human desire for power and influence of power per person. The conclusion is that we should seek strategies to control hubris of individuals receiving authority.

Key words: hyubris, hibris syndrome, hyubrisness, hyubristic outlook, desire for power, "intoxication of power", anomie